

Besenyő János – Lóderer Balázs

Az afrikai kontinensen tevékenykedő civil szervezetek elemzésének lehetőségei

Az afrikai kontinens európai szemszögből rendkívül színes és izgalmas, több mint ötven különböző országgal, ezeken belül szinte megszámlálhatatlan nyelvű és kultúrájú népcsoporttal rendelkezik. A kontinens népessége a magas gyermekhalandóság ellenére folyamatosan növekszik. Az országok között hatalmasak az eltérések, azonban vannak bizonyos ismérvek, amelyek alapján az Afrikában tevékenykedő civil szervezetekről általános jellegű elemzés adható.

A „civil szervezet” nagyon elterjedt kifejezés a magyar nyelvben, azonban használata során a kutatók nem egyszer eltérően értelmezik annak jelentését. Magyarországon a társadalomtudománnyal foglalkozó jeles tudósok a „nonprofit szektor” kifejezést részesítik előnyben. A nonprofit szervezethez való tartozás nemzetközileg elfogadott kritériumai a következők:

- intézményesültség (önálló jogi személyiség, nyilvántartásba vétel);
- az államtól való függetlenség (nem tagozódnak bele az állami szektorba);
- öngazgatás (saját vezető testületük van, maguk alkotják meg működési szabályaikat);
- nem profitcélok által vezéreltek (tevékenységük nem nyereség megszerzésére irányul);
- jellemzőjük önkéntesség.¹

A katonák missziós tevékenységük közben leginkább azon civil szervezetekkel találkoznak, amelyek valamilyen humanitárius tevékenységet folytatnak. A „... ruandai polgárháborúban például hatalmas anyagi forrás állt a különböző civil segélyszervezetek, illetve az ENSZ-ügynökségek rendelkezésére humanitárius segélyműveletekre”.² A katonai terminus technicus a civil szervezetre a non-governmental organization (NGO) kifejezést használja, ami nem kormányzati szervezetet jelent. Maga az NGO elnevezés talán az összes kifejezés között a legpontatlanabb, a NATO-ban azonban az

1 Ld.: Bartal Anna Mária: *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Bp., 2005. Századvég Kiadó, 14–15. p.

2 Besenyő János: *Az Afrikai konfliktusok és kezelésük sajátosságai, a békefenntartó műveletek során szerzett tapasztalatok*. Felderítő szemle 2008/3. szám, 13. p.

interoperabilitás okán ez terjedt el leginkább. A fogalom megjelölésére jelen tanulmányban a *civil szervezet* kifejezést alkalmazzuk.

A civil szerveződések működési feltételei az afrikai kontinensen

Az afrikai országokban tevékenykedő civil szervezetek jellegzetességeinek meghatározásához – sok más tényező mellett – mindenképpen figyelembe kell vennünk a történelmi múltat, a népességet, a népsűrűséget, a kultúrát, a vallást, a társadalom szerkezetét, az oktatási rendszert és a hírközlés fejlettségét.

Afrika modernkori történelmére az európai nagyhatalmak gyarmatosító tevékenysége nagymértékben rányomta a bélyegét. A jelenlegi országhatárok többségét általában az egykori gyarmatosítók határozták meg (olykor vonalzóval). Így azok sok esetben nem az összetartozó népcsoportok tényleges elhelyezkedését követik, ezáltal a konfliktusok kialakulásának megnövekedett valószínűségét hordozzák magukban. A gyarmatosítás következtében a peremvidékek területein a népesség „átrendezésére”, kívülről indukált migrációra került sor.

Voltak olyan országok, ahol az 1900-as években létrehoztak valamilyen szintű belső önrendelkezést. Frederick Lugard és Albert Sarraut kormányzási elméletei alapján ezeket azonban csak ott tudták megvalósítani, ahol már korábban az ő rendszerükhöz hasonló felépítésű társadalommal találkoztak. Ezen országok jelenleg is az európai rendszerhez hasonló közigazgatással és belső jogrendszerrel rendelkeznek. A civil szervezetek szempontjából az adott államban lévő jogrendszer alapjainak megléte (vagy annak hiánya) szintén döntő, hiszen előfordul, hogy az adott térség irányítási rendszere kiforratlan, az európaihoz képest kevésbé cizellált, és így nem teszi lehetővé a helyi civil szervezetek kialakulását.

A hidegháború alatt a kommunista ideológiák is megjelent a térségben, azonban a társadalmi viszonyok miatt gyökeret verni nem volt képesek. A kommunizmus, mint diktatórikus rendszer nem tűrte az alulról jövő kezdeményezéseket, így a civil szervezeteket sem. Afrikában azonban e felfogásnak inkább az ellenkezője valósult meg: az egykori Szovjetunió – annak érdekében, hogy a lakosokat a maga oldalára tudja állítani – lehetőségeihez mérten igyekezett minden olyan kezdeményezést támogatni, ami a térség fejlődéséhez vezethetett, támogatta a fiatalok iskoláztatását, hogy később egy hozzá hű elit kerüljön az állam élére. Magyarország, mint a keleti blokk része, szintén részt vállalt a fiatalok oktatásában, így alapozva meg több afrikai országban a jelenleg vezető értelmiséggel a jó viszonyt.

Alapvetően az oktatási rendszer megléte vagy annak hiánya határozza meg, hogy az adott ország lakosai mennyire vannak tisztában saját államuk jellemzőivel. A kontinens államainak politikai berendezkedése rendkívül széles skálán mozog. Találkozhatunk monarchiával, királlyal, demokráciával. Az állam igazgatási rendszere gyakran nem terjed ki az egész ország területére. A jogok érvényesítése sem mindenhol megy zökkenőmentesen, hiszen a lakosság sokfélesége a többnyelvűséget követeli meg. A hadurak és a martalócok sokszor tovább rontják a belső rendszert. Kérdés az, hogy beszélhetünk-e egyáltalán európai értelemben vett civil szerveződésről? Dél-Afrikában például jól működik a civil társadalom, azonban tény, hogy a kontinens legtöbb államának még sokat kell fejlődnie.

A társadalmi rendszer felépítése a kisközöségtől kezdve az állami szintig igen sokféle lehet. Megeshet, hogy a rendszer különböző szintjein lévő emberek nem is tudják, hogy egy államnak a polgárai, hogy egy országnak nevezhető, határokkal tagolt térben élnek.

A társadalom alapegysége a család, amelynek tagjai között itt leszármazotti kapcsolat, házasság vagy örökbefogadás van. A rokoni vagy örökbefogadási alapon történő együttélésnek sok formája és típusa lehetséges. Létezik például kiterjesztett család, beszélhetünk nagycsaládról, többgenerációs együttéléstről, vagy akár egy olyan törzsről, ahol mindenki valamilyen szinten rokoni kapcsolatban áll a közösség más tagjaival. A különböző családtípusok létezhetnek egyidejűleg akár egymás mellett is. Afrikában a család sok esetben patriarchális alapon működik: a családban az apa, vagy a legidősebb férfi dönt minden felett. A döntési jogkör kiterjedése kultúránként eltérő, jelentheti a részére kijáró megkülönböztetett tiszteletet, gazdasági jellegű, jelentheti a tulajdon feletti döntések jogának monopolizálását, ami akár kiterjedhet a magánélet összes aspektusára, például a házasodásra is.

Vannak területek, ahol a lakosság mezőgazdasággal, másutt állattartással, nomád állattartással, vagy mindkettővel egyszerre foglalkozik. A tengerparti területeken a halászat és a kereskedelem jobban elterjedt. Az iparosodottság inkább csak a nagyobb népességszámmal rendelkező területeken meghatározó. Afrika ásványkincsekben rendkívül gazdag, ezért a bányászat az ipari termelésen belül meghatározó szereppel bír. Megélhetési lehetőségként megjelenik a „harcos” is, mint az államtól független egyén. A harcost itt nem az állam által alkalmazott erőszakszervezet embe-reire kell érteni, hanem a szabadúszó, fegyverhasználatból élő emberekre. Ők néhol hadurak csatlósai, máskor terrorista szervezethez csatlakoznak.

Afrikában sajátos módon érvényesül a vidék-város viszony is. A néhány modern államot leszámítva megállapítható, hogy a vidéki településeken alacsony az esélye civil szervezetek létrejöttének. Azok, amelyek vidéken tevékenykednek, többnyire a városokból jönnek, hiszen a társadalmi munkamegosztásnak köszönhetően az oktatási rendszer fejlettsége ott teszi lehetővé ilyen csoportosulások létrejöttét.

A népesedési adatok sok információt szolgáltatnak számunkra. Elemzési szempontból az egyik legfontosabb mutatót a születési és halálozási adatok jelentik. A munkamegosztás létrejöttének előfeltétele ugyanis a nagyobb számú népesség. Nagyobb népességszám esetén nagyobb valószínűsége van a jelentősebb munkamegosztás létrejöttének. A munkamegosztás és a népességnövekedés pedig magával hozza az oktatási rendszer fejlődését, amelyből kinevelődnek azon fiatalok, akik képesek lesznek az adott államot irányítani, valamint civil szervezetet létrehozni, működtetni, vagy már egy meglévőben valamilyen formában szerepet vállalni.

A működésképtelen államok többségének problémái között kiemelt jelentőséggel bír az oktatási rendszer alacsony színvonala. Léteznek olyan iskolák, amelyek kiállítják a diákok számára az okleveleket, azonban számukra tényleges tudást nem nyújtanak. Az államrendszernek, hasonlóan a civil szervezetek fenntartásához és irányításához, szüksége van valamilyen szinten tanult emberekre.

Afrika történetében a régi törzsi hiedelmek mellett az északról érkező behatás következtében megjelent a kereszténység és az iszlám hitvilág is. Az északi területen

Vision Aid Overseas nemzetközi civilszervezet látásjavító programja Afrikában
(Forrás: <http://www.visionaidoverseas.org/how-we-work>, letöltés ideje: 2013. 06. 13.)

napjainkban az iszlám terjedése figyelhető meg. Ez sokszor erőszakos úton történik. A szélsőségesek nemritkán a vallást felhasználva próbálják megragadni a hatalmat.

Afrikában léteznek vallási alapon létrejött civil szervezetek is. Ezeknél számos kategóriát különíthetünk el, vallásra való tekintet nélkül. Az egyik lehetőség az, hogy a szervezetet valamely meglévő egyház hozta létre és felügyeli. Előfordul az is, hogy a szervezetet saját érték, vallási normarend szerint tevékenykedő hívő emberek csoportosulása hozta létre, és az egyháznak nincs közvetlen beleszólása tevékenységükbe. Az ilyen vallásos szervezetek megítélésénél fontos szempont, hogy azokat az adott országban alapították-e, vagy külföldről érkeztek az alapítók. A tevékenységüknél mindig meg kell vizsgálni, hogy mi az elsődleges céljuk: szeretetszolgálatként vagy igehirdetési szándékkal vannak-e jelen.³ Léteznek olyan területek is, ahol a térítőmunka nem elsődleges feladat; a cél a helyiek életkörülményeinek javítása, a lakosság segítése, oktatás vagy az egészségügy támogatása, ami mellett példamutatással, vagy egyszerűen a mindennapi életbe becsempészett motívumokkal térítenek. Természetesen vannak egyházi missziók is, ahol az egyház keresztény, mind az iszlám tartalmú térítési tevékenységet folytat. Egy új vallás megjelenése a régi helyett-mellett általában konfliktust szül a másképp gondolkodókkal, és sokszor képezi polgárháború kirobbanásának az egyik indítékát.

Az afrikai civil szervezeteknél minden esetben szét kell választani a hazai és a külföldi eredetűeket. Abban az esetben, ha az ország elmaradottabb, főként különböző karitatív tevékenységet végző szervezetek jelennek meg, többnyire külföldről, amelyek általában segélyezéssel, oktatással, egészségüggyel és néha burkolt vallási

³ Lóderer Balázs: *A civil-katonai együttműködés és a nonprofit szektor*. Előadás a III. Hadtudományi Doktorandusz Fórumon. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2010. október 29.

jellegű tevékenységgel is foglalkoznak. A hazai alapítású szervezetek sokrétűek lehetnek. Általában azt a valós igényt elégítik ki, amire az adott társadalomnak aktuálisan szüksége van. „Szomáliföldön és Puntföldön a városi hatóságok a szemetgyűjtéshez korlátozott emberi és anyagi erőforrással és kevés szaktudással rendelkeznek. A legtöbb városban kis magánvállalkozások és nem kormány szervezetek (...) gyűjtik a szemetet.”⁴ Nem szabad elfeledkezni Salamon-Anheier gondolatáról sem, ami Afrika esetében is helytálló: „A szervezetek két kategóriába sorolhatók: az egyikbe azok a szervezetek tartoznak, melyek saját tagjaik, a másikba pedig azok, melyek a közjó szolgálatában állnak. Az előbbiekre sorolhatók a kamarák, politikai pártok, szakszervezetek, az utóbbiba pedig a szolgáltató szervezetek, valamint az egyházak.”⁵

Ghana Volunteer Aid civil szervezet árvaház-projektje Ghánában
(Forrás: <http://volunteer-in-ghana.com/about-ghanavolunteeraid/>, letöltés ideje: 2013. 06. 13.)

A rosszabb gazdasági helyzetben lévő területeken az alacsonyabban kvalifikált emberek sokszor nem értik, mik azok a civil szervezetek, miért jöttek oda hozzájuk, és mit akarnak, emiatt gyanúsak nekik ezen szervezetek. A felvilágosultabbak pedig – érthetően – a pénzszerzés és a kiemelkedés lehetőségét látják a szervezetekben, ezért nem egyszer korrumpálódnak, ami a szektorba vetett bizalmatlanságot fogja erősíteni a helyiekben.

4 Kis-Álmos Péter, Besenyő János, Resperger István: *Országismertető SZOMÁLIA. SEREG SZEMLE, Az MH Összhaderőnemi Parancsnokság Tudományos Tanács Kiadványa*, 2010., 40. p.

5 Lester M. Salamon – Helmut K. Anheier: *The Emerging Sector: An Overview*. Johns Hopkins University Institute for Policy Studies, Baltimore, 1994 (Magyar kiadás: Lester M. Salamon – Helmut K. Anheier: *Szektor születik*. Budapest, 1995. Nonprofit Kutatócsoport)

Az oktatás, a gazdasági helyzet, a hitvilág mellett számtalan külső tényező is erősen determinálja az adott területen élő lakosság mindennapjait. Ilyen például a földrajzi elhelyezkedés, a vízrajz, a domborzat, a termőföld, az ásványkincsekkel való ellátottság, valamint az éghajlatváltozás. „A felmelegedés és a csapadékváltozás különösen nehéz helyzetet okoz az élelmiszer- és vízellátásban olyan területeken, mint Szudán és Afrika más részei. Ez destabilizálja ezeket a vidékeket, ami zavargásokhoz, végső soron a katonai erő alkalmazásához vezethet.”⁶

Egy konkrétan a civil szervezetekre irányuló vizsgálatkor a következő alapadatok megtekintésével célszerű kezdeni a kutatást:

- jogi forma/szervezet típus;
- alapítók;
- alapítás helye (helyi vagy külföldi);
- cél/tevékenység kör;
- hogyan éri el a célját;
- döntéshozó szerv;
- bevétel forrása;
- bevétel nagysága,
- munkatársak száma;
- önkéntes munkatársak száma.

A Greenpop környezetvédelmi civil szervezet természetvédelmi programja Dél-Afrikában

(Forrás: <http://www.africanimpact.com/blog/the-big-impact/new-internship-opportunity-at-an-environmental-ngo-in-south-africa/>,
letöltés ideje: 2013. 06. 13.)

6 Padányi József: *Az éghajlatváltozás hatásai és a katonai erő*. Nemzet és biztonság 2010/4. 51. p.
http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/padanyi_jozsef-az_eghajlatvaltozas_hatasai_es_a_katonai_er_.pdf, (Letöltés ideje: 2013. 06. 16.)

A terroristaszervezetek felépítése időnként mutathat hasonlóságot a civil szervezetekével, hiszen az államtól függetlenek, bizonyos cél érdekében jönnek létre, önszerveződők, csupán az irányítási rendszerük és maga a tevékenységük az, ami mérőben eltérő. A terroristaszervezetek célja egy vallás terjesztése, egy ideológia érvényesítése, vagy a területi autonómia függetlenségének a kikiáltása. Többnyire jól szerveztettek, hiszen ha nem így lenne, akkor a túlélési esélyeik minimálisak lennének. Elfogadottságuk mindig terület- és célcsoport-specifikus, mivel a rendszerrel szemben jönnek létre, azonban ha küldetésük sikerrel jár, akkor utólagosan legalizálhatják a múltbéli tevékenységüket.

* * *

A jelen írás tárgya az afrikai civil szervezetek néhány fontos ismervének bemutatása, különös tekintettel az európaiaktól eltérő szociokulturális környezetre.

A globalizáció és annak elősegítője, a telekommunikáció térnyerésével Afrika várhatóan soha nem látott, gyors fejlődésnek indul a közeljövőben. „A globalizált világ – néhány fenyegető hatása mellett – természetesen igen sok lehetőséget hordoz. Az ideológiák és életmódok gyakran kétes exportjából előremutató folyamatok is létrejöhetnek, ilyen többek között a globális civil együttműködés kibontakozása. E téren Afrika sem kivétel; mint oly sok helyen, szerencsére itt sem csak a transznacionális vállalatok eresztettek gyökeret az elmúlt évtizedekben, hanem számos határon átívelő civil kezdeményezés, együttműködés, hálózat is létrejött.”⁷

A fejlődés a hagyományos társadalmi rendszer változását fogja eredményezni, ami, mint tudjuk, drasztikus anómiához vezethet. Kérdéses, hogy a helyi és a külföldi civil szervezetek, valamint az előretörő iszlám térítők ebben a változó helyzetben hogyan fognak viselkedni.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Bartal Anna Mária: *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest 2005. Századvég Kiadó, 14–15. p.
- Besenyő János: *Az Afrikai konfliktusok és kezelésük sajátosságai, a békefenntartó műveletek során szerzett tapasztalatok*. Felderítő szemle 2008/3. szám, 13. p.
- Glied Viktor–Bumberák Maja: *Klímaállandóság klímaigazságosság és a globális NGO-k Afrikában*. http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/993_1.pdf, (Letöltés ideje: 2013. 06. 16.)
- Kis Álmos Péter–Besenyő János–Resperger István: *Országismertető SZOMÁLIA*. SEREG SZEMLE, Az MH Összhaderőnemi Parancsnokság Tudományos Tanács Kiadványa, 2010., 40. p.
- Lester M. Salamon–Helmut K. Anheier: *The Emerging Sector: An Overview*. Johns Hopkins University Institute for Policy Studies, Baltimore, 1994 (Magyar kiadás: Lester M. Salamon–Helmut K. Anheier: *Szektor születik*. Budapest, 1995. Nonprofit Kutatócsoport)
- Lóderer Balázs: *A civil-katonai együttműködés és a nonprofit szektor*. Előadás a III. Hadtudományi Doktorandusz Fórumon. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2010. október 29.
- Padányi József: *Az éghajlatváltozás hatásai és a katonai erő*. Nemzet és biztonság 2010/4. 51. p. http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/padanyi_jozsef-az_eghajlatvaltozas_hatasai_es_a_katonai_er_.pdf, (letöltés ideje: 2013. 06. 16.)

7 Glied Viktor–Bumberák Maja: *Klímaállandóság klímaigazságosság és a globális NGO-k Afrikában*. http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/993_1.pdf (letöltés ideje: 2013. 06. 16.)